

о. М. ФЕДОРОВИЧ

НАЙСТАРША ПРАВОСЛАВНА МОЛИТВА

о. М. ФЕДОРОВИЧ

НАЙСТАРША

ПРАВОСЛАВНА МОЛИТВА

diasporiana.org.ua

1972

УКРАЇНЬСЬКА ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА В С. Ш. А.

Видано коштом Сестрицтва Св. Княгині Ольги
при Українському Православному Катедральному
Соборі Св. Князя Володимира в Чикаго, Ілліной.

Адреса Видавництва:

P. O. Box 495, South Bound Brook, N. J. — 08880.

СПІЛЬНИЙ ГОЛОС ГРОМАДИ

Найбільш інтегральна (незмінна) й характеристична молитовна форма в структурі православної Богослужби, Божественної Літургії зокрема, це наше відначальне „Господи, помилуй”. Цим найбільш популярним і найстаршим щодо походження молитовним акордом (а також молитовними аклямаціями „Подай, Господи” і „Амінь”), православні люди від найдавніших, ще від старохристиянських часів, виявляють свою активну, всенародню участь у Божественній Літургії, як також і в інших церковних Богослуженнях Православної Церкви те саме має місце.

Св. Отець Іван Золотоуст у 28-ій своїй Гомілії високо ставить саме цю форму молитовно-духовної єдності священика й вірних під час Св. Богослуження, бо вона наймиліша Господеві. Каже той Святитель, що це „один спільний голос цілої громади, яка в одному молитовному єднанні прославляє Господа”. У православних Богослужбах, у протиставленню до Богослужб Західньої (Католицької) Церкви, цей момент тісного молитовного єднання поміж священослужителем і вірними, виразно виступає й належить до найцінніших та найбільше характеристичних богослужбових форм. Такий молитовний поміст поміж клиром та вірними сягає

найраніших Апостольських часів, отже має всі прикмети молитов та Богослужб, що їх вживали перші християни на Сході.

У писаннях ранніх Святих Отців, також в найдавніших богослужбових книгах немає і згадки про „приватні”, одноособові, скажемо так, форми Св. Богослужб. Скрізь на православному Сході виступає тісна сполука клиру і мирян у св. Богослужбах. Виявом такого всецерковного, так би мовити, „громадського” елемента в Богослужбах Православної Церкви є відоме й неодмінне зараз у православних вселюдських моліннях — „Господи, помилуй”.

Церковний письменник з початків третього століття, Тертуліян, пише, що від давніх часів християни у своїх Богослужбах завжди відповідали священникові короткою молитовною аклямацією зі свого боку. А це, каже він, по науці Св. Павла, який в Першому посланні до Коринтян пише: «Бо коли будете благословляти духом, то як той, що займає місце простої людини, промовить „Амін” на подяку твою? Не знає бо він, що ти кажеш» (XIV, 16). Значить, замало й недостатньо перед Господом на вселюдній молитві лише актами нашого розуму й серця Його величати, цього замало. Треба голосно, треба велелюдно й прилюдно прославляти Господа, а тоді Він вислухає нас. Св. Мученик Юстин згадує, що його сучасники після кожної молитви священника цілою церквою проголошували своє молитовне „Господи, помилуй”, а наприкінці молитов-ектеній співали „Амін”. Щодо останнього виголосу, то це було точним наслідуванням старо-жидівських богослужб, які також завершувало словом „Амін”.

Грецька форма нашого церковного „Господи, помилуй”, це „Киріє, елейсон”. Подекуди всенародне „Господи, помилуй” стає логічним продовженням богослужбового тексту, що його проголошує священник. Як ось це в ектенії, що після Св. Євангелії. Диякон (або й священник) виголошує: „Про-

мовмо всі з усієї душі, і з усього розуміння нашого промовмо”. Цей заклик, як виходить з тексту, не є завершений. Кінцеву відповідь дають вірні, співаючи „Господи, помилуй”. Це традиційний молитовний поміст поміж служителями біля Св. Престолу й тими, за яких приноситься Безкровна Жертва.

З історичного погляду богослужбова Єктенія сягає найдавніших, Апостольських часів. Що більше, своїм походженням (в ширшому значенні цього слова) сягає вона старо-біблійних часів. У Св. Пророка Єремії (XXIX, 12) написано таке: „Ви кликнете до мене і звернетесь, помолитесь, і я почую вас”. В найстаршій християнській книзі про порядок і форму богослужб (зокрема ж Св. Літургії), під наг. „Апостольські Правила”, яка походить з другого століття християнської ери, читаємо таке: „Помолімося у спокої і лагідності за весь світ і за святі Церкви, щоб Господь подав нам повсякчасний мир та щоб заховав усіх нас у всякій побожності і в чеснотах . . . Помолімося за Святу, Соборну й Апостольську Церкву, від одного кінця світу до другого . . . Помолімося за цей святий храм і місто це, щоб Господь дарував нам повноту Своїх дарів . . . Помолімося за нашого Владику та всі його громади, щоб милосердний Господь заховав усіх в мирі та чесноті по всі дні . . . Помолімося також за наших священнослужителів, щоб Господь освободив їх від усякого порока й заховав від марнощів цього світу, щоб чесно зберігали своє священство . . . Помолімося за дияконів, за читців, співаків, також за вдів і за сиріт; за тих, які живуть в подружньому стані і дбають за виживлення і виховання своїх дітей, щоб Господь був для них усіх милосердний . . .”

Це найстарша відома форма літургічної Єктенії, за якою слідувало всенародне прошення до Господа — „Господи, помилуй”. В дальшому реєстрі первісних ектенійних прошень знаходимо в книзі „Апостольських Правил” ще й такі заклики до молитов, про які тепер в наших Богослужбах вже нема згад-

ки, а саме: „Помолімося за тих, що живуть у дівственному стані; за тих, що приносять Господеві перші плоди землі; за новоохрещених братів і сестер, за хворих і знедолених; за тих, які люблять, і тих, що ненавидять нас; за противників Божої правди та за єретиків”... Ця довга, первісна Єктенія завершується відомим і вживаним тепер молитовним закликком: „Спаси нас, Господи, і заступи Своєю благодаттю!”

Саме на канві цих богослужбових „Апостольських Правил” (століттями глибоко шанованих Східною Церквою, Західня ж — ставила у сумнів їхню автентичність) розвинули пізніші літургічні впорядки, Свв. Отці: Василій Великий і Іван Золотоуст — свої Святі Літургії. Це відноситься в першу чергу до теперішніх Єктеній, так зближених своєю будовою до своїх давніх правзорів. Деякі з теперішніх літургічних прошень єктеній — це живцем узяті фрагменти із найдавнішого „Молитовника” та „Службника” перших християн на Сході, — „Апостольських Правил”.

МОЛІННЯ ЗА ВСІХ І ЗА ВСЕ

Такою, а не інакшою була найдавніша Св. Літургія, такими були Св. Богослужби раних визнаців християнства. За словами Тертуліяна, написаними біля 217-го року християнської ери, тодішні християни „молилися також за імператорів наших і за їхні родини та за все воїнство наше; за державну старшину, за чеснотливих вірних і за те, щоб увесь світ був збережений у спокої”. Св. Отець наш Василій Великий, в листі до свого приятеля, який проживав далеко від нього, також згадує про ці сердечні й повсякчасні моління своїх вірних і подає підстави, чому саме в такий публічний і всенародній спосіб треба молитися нам у храмі за всіх. Він пише до свого далекого приятеля: „Гаряче молиться Церква за своїх братів, за тих, що в дорозі й в далеких сторонах проживають; за тих, що в жовнірських таборах на муштрі; за тих, що трудяться й борються в ім'я Христа — за всіх їх шле до Господа свої молитви свята Церква”. Значить, вірні пам'ятають у своїх вселюдних моліннях і про тих, що не гідні брати участі у Св. Богослужбах, що при військовій службі, що боронять границь держави, що в дорозі; або що там живуть, де нема християнських храмів, як ось той далекий приятель Св. Василя, і за нього йде сердечна молитва до Всевишнього із християнських молитовних зібрань у владичому храмі цього Святителя.

Св. Отець Іван Золотоуст у своїй Гомілії до вірних у місті Антиохії повторює те саме, вичисляючи майже ті самі групи й категорії тодішнього суспільства, що й Св. Василій подає у своєму письмі до свого приятеля. В своєму молитовному реєстрі він згадує про „Ангела миру”. Це відомий літургічно-богослужбовий зворот, що його й посьогодні вживаємо у Св. Літургії. Також подає він богословську інтерпретацію цього окреслення „Ангел миру”. Згадуючи у церкві про „Ангела миру”, вірні повинні бути свідомі того, що їх об’єднує одна християнська любов, одна ангельська чеснота. Щоб вони ставали ангелами один для одного, щоб жили на подобу ангелів. Що чеснота любови поміж християнами — це ніщо інше, як ангельський стан на землі, це потойбічний рай.

З цього слідує, що від найдавніших часів християни під час своїх вселюдних молитов гаряче молилися одні за одних. За приявних у храмі й за тих, які не мали змоги бути на Євхаристійній Службі. Також просили Господа за різні ласки загального й особистого порядку; за церковну ієрархію, за державну владу, за боголюбиве воїнство і за уряд — старшину державну. Закид, який у цьому відношенні залюбки ставлять православним християнам деякі західні, латинські автори й круги — про ніби-то сервілістичні „поклони” світській владі й в церковних богослуженнях — як бачимо, поверховий і тенденційний. За свідомством вище згадуваних Святих Отців Церкви та на підставі найстарших східних богослужбових текстів знаємо, що давні християни завжди молилися за свою правлячу владу, за своїх боголюбивих імператорів, за своє військо.

Етимологічне значення слова „Єктенія”, по думці церковних авторитетів, і посьогодні не вияснене як слід.*) Студії над найстаршими грецькими літургічними рукописами доводять, що грецьке окреслення вселюдної молитви — „Єктенія” — було

на початках уживане лише для тієї „Єктенії”, яка слідує зараз по Святій Євангелії. В молитві, що її священик читає тихо під час тієї Єктенії, знаходяться такі слова: „Господи Боже наш, благальну молитву цю прийми від рабів Твоїх” . . . Грецьке слово „ектенія”, подане в цій молитві як „благання”, просьба, також знаходиться в деяких місцях Св. Письма Нового Завіту. Тому православні літургічні знавці роблять висновок, що грецьке слово „ектенія” це те саме, що благання, сердечна інтенсивна молитва до Господа. Отже, теперішнє опреділення слова „ектенія”, як вселюдного моління про різні потреби, стоїть найближче своїм давнім значенням, своїм глибоким релігійним патосом — до тієї благальної (і найкращої з-поміж усіх!) вселюдної молитви, яка слідує зараз по Святій Євангелії. Це первісна благальна й універсальна „ектенія”. В повному й найстаршому значенні цього слова.

Св. Іван Золотоуст у своєму коментарі про значення ектенійного „Господи, помилуй”, каже, що цей молитовний рефрен є дуже люблений вірними, що він є „загально поширеною молитвою народу”. Легко відгадати причини такої популярності тієї найстаршої і найкоротшої православної молитви. Незалежно від того, що це найбільш приступна й ефектовна форма молитовного контакту поміж вірними й священиком, ще й чисто релігійні та суспільні, а то й психологічні моменти лягли в основу загального вжитку цього літургічного звороту „Господи, помилуй” від найдавніших, ще від Апостольських часів. Диякон закликавав вірних до сердечної молитви за такі потреби тодішнього християнського життя, які лежали близько душі й серця для всіх тих, що брали участь у Св. Богослужбах. Молитовний ектенійний реєстр обіймав тоді чи не все (тогочасне) життя людини, всі її потреби надприродного й земного ладу. Інакшими словами, співаючи й кладучи перед Євхаристійним престолом свою молитов-

ну частку, у формі мелодійного й душу проймаючого „Господи, помилуй”, православні вірні задовольняли всі найважливіші релігійні потреби свого щоденного християнського життя. Без більшого зусилля зі свого боку, зберігаючи пошану, відповідну до святого місця, вірні немов вкладали в свої уста молення священика, закінчуючи їх своїм власним релігійним акордом, своїм „Господи, помилуй”.

*) Грецьке слово „Ектенія” перекладають — ревність, дбання, старання; догідливість; в церкві — пильне, протяжне моління.

В ДУСІ СТАРОГО ЗАПОВІТУ

Окрім цього, найстарша й найкоротша богослужбова молитва „Господи, помилуй”, має також, як сказано, глибоке біблійне підложжя. Своім духовним корінням вона сягає у Старий Завіт, в богослужбові й ритуальні звичаї жидівського народу. Давні християни в цьому викликові „Господи, помилуй”, для свого богослужбового вжитку пристосували численні біблійні місця і практики, пристосували в коротенькій, а дуже практичній й молитовно сконденсованій формулі — „Господи, помилуй”. Ось деякі місця з книг Старого Завіту, які мають наявне відношення до порушеної теми. Цар Давид часто звертався до Господа словами: „Змилуйся, Боже, надо мною по ласці Своїй великій! З многоти Свого милосердя зітри мої беззаконня!” (Псалом 50, 1). Перші жалібні слова Давидового моління до Господа — це майже точно старо-християнська богослужбова форма, про яку тут мова, це пізніше наше „Господи, помилуй”.

Таке саме, майже дослівне, наслідування старо-біблійного тексту знаходимо в молитві до Господа, записаній у Св. Пророка Ісаїї: „Господи, помилуй нас, на Тебе уповаємо; будь нам правицею з раннього ранку й нашим рятунком у нужді” (33, 2). Подібний виклик до Бога знаходимо в книзі Пророка Варуха: „Вислухай, Господи, і помилуй нас, бо Ти Бог милосердя” (3, 2). В Новому Завіті хворі й каліки просять в Христа допомоги, і ці їхні благальні слова лягли теж в основу богослужбових прошень - Ектеній, завершуваних нашим старовинним „Господи, помилуй”. Два сліпці, сповнені глибокою вірою в надприродню силу Спасителя, просять Його: „Змилуйся над нами, Сину Давидів!” (Мтф. IX, 27). Ідентичними благальними словами

благала в Христа допомоги хананейська жінка. „Змилуйся надо мною, Господи, Сину Давидів”, — просила вона. Також в інших місцях Святої Євангелії знаходяться подібні просьби до Спасителя, де найбільше наголошеним являється слово звернення її „помилуй”.

Взоруочись на священних книгах Старого й Нового Завіту, автори давніх християнських Богослужб залюбки вживають біблійних та євангельських звернень, сформулованих фразою „Господи, помилуй”. Найбільш промовистою до людської душі мовою, якою послуговувались у відношенні до Господа жидівські Пророки, а в Новому Завіті ті нещасливці, що благали в Христа допомоги, було те саме „Господи, помилуй”.

Без цього, довгими століттями освяченого молитовного звороту „Господи, помилуй”, годі уявити собі нашу православну Богослужбу, зокрема ж найбільш істотну і благодатну її одміну — Божественну Літургію. Наше предвічне „Господи, помилуй” — це найбільший релігійний вислів почувань віруючого Християнина, в якому в найдосконалішій формі зазначена залежність людини від її Творця і Вседержителя, а також відношення людини до її Відкупителя, Христа-Господа. Під час же прилюдного Богочитання у храмі наше старовинне „Господи, помилуй” являється найлегшою дорогою духовного єднання вірних з молитвами священика при Господньому престолі. І не даром десятки найздібніших православних композиторів убрали цю найкоротшу й найстарішу православну молитву високо-мелодійними тонами. Ці мелодії ніколи не старіють і завжди дорогі для кожної православної людини у світі, без огляду на добу, мову, національність віруючої людини.

ЧИ БУВ ВІЗАНТІЙСЬКИЙ ОБРЯД?

Історія стверджує, що місто Візантія перестало існувати в 330 році по Христі. Від того часу ніхто в новій столиці, яка була заложена в тому році, вже не вживав для неї назви „Візантія” і ніхто не називав нового міста „Візантією”.

До того часу, доки було місто Візантія, тобто до 330 року по Христі, місцева тамошня християнська промада була незначна, бо й місто було невеликим. В Візантії не було навіть Єпископа. Внаслідок того не було можливости, щоб обряд, якого вживала ця церковна громада, міг поширитися до упадку міста по цілім Сході римської імперії перед тим, заки імператор Константин проголосив легальний статус християнської Церкви.

Навпаки, до того часу панували на цілім Сході два обряди найбільших міст і разом з тим найбільших християнських центрів: в Антіохії і Олександрії. Були також менше впливові місцеві обряди, але вони не здобули собі ширшого признання. Антіохійський обряд мав вплив на вироблення обряду римського, латинського, на Заході.

Мимоходом треба замітити, що первісно мовою Богослужень не лише переважно на цілім Сході, але й у самому Римі, була мова грецька. Це видно з факту, що в латинському обряді залишилися в пошані в самій Літургії окремі грецькі вислови і навіть сама назва для Церкви залишилася в грецькій мові („Екклесія”).

Крім того є відомий факт, що канонічні книги Нового Завіту були писані по-грецьки і дійшли до нас у цій оригінальній мові. Всі інші видання є тільки перекладами з грецької мови.

Коли місто, що було заложене на території дав-

ної Візантії, дістало від імператора Константина офіційну назву „Новий Рим” та коли популярно відразу прийнялася для нового міста назва по грецьки „Місто Константина” („Константинополь”), то у новій столиці основано архієпископство і потім патріархію. Церква в новій столиці в основі перебрала антіохійський обряд, але його пристосувала до нових потреб столичного осідку імператора і його центральних урядів.

Не є нашим завданням тут подавати точний розвиток того обряду Міста Константина. Для нас тут важливо лише ствердити, що аж після упадку Візантії витворився в Місті Константина новий рід обряду на основі давнішого антіохійського і потім з деякими запозиченнями з інших східних обрядів.

Україна-Русь, а перед нею Болгарія, прийняла обряд Міста Константина. Це вже було в часі, коли по Візантії слух загинув, бо місто Візантія перестало існувати перед кругло 500 роками, коли християнство стало твердо на українській землі. Тоді вже обряд Міста Константина виробився працею різних Святителів в складну систему. Проте, центр Богослужень, тобто нинішня Літургія, це оригінальний твір Архієпископа і Патріярха Міста Константина, св. Івана Золотоустого. Його Літургія відправляється увесь рік щоденно, за винятком кількох днів, коли відправляється Літургія св. Василя Великого. В кожній цій Літургії в Церквах, що прийняли обряд з Міста Константина, без огляду на мову Літургії, в кінцевій молитві згадується автора цієї Літургії, святого Івана з підкресленням, що це Архієпископ Міста Константина, а не Візантії.

Це доказ, що коли хтось говорить про наш обряд, як про такий, що походить нібито із **Візантії**, має на меті якесь **політичне** „потягнення”.

Це історія нам каже, що наш обряд є твором Міста Константина, а не Візантії.

* * *

Яка традиційна українська назва для Міста Константина?

Кожна культурна нація тримається звичаю, що раз прийняті перед сторіччями назви чужих міст і народів треба вживати також сьогодні. Ця колись прийнята назва для чужого міста або народу нераз дуже різко різниться від тодішньої назви того чужого міста або народу. Візьмім кілька прикладів:

1. Чехи перед сторіччями прийняли назву німецького міста „Ахен” у формі „Цахи”. Так вони пишуть до тепер.

Місто „Копенгаген” у Данії Чехи назвали „Кодань” і так пишуть до тепер.

Німецьку країну „Бранденбург” називають чехи старою слов'янською назвою „Бранібор”.

* * *

2. Німці самі себе називають „Дойче” (Deutsche). Українці від тисячі років називають цей нарід „німці”. Так називають їх також чехи, словаки і поляки. Італійці для німецького народу мають назву „Тедескі”.

3. Поляки для італійського народу мають назву „Влосі”.

4. Самі греки називали себе від тисячріч „Гелленес”. Римляни називали їх „Граєсі”. За римлянами прийняли цю назву також українці ще десь у п'ятім сторіччі по Христі і ця назва перейшла в формі „греки” також до наших найстарших письменних пам'яток із десятого сторіччя по Христі (в договорах великого князя Олега з імператором у Місті Константина). Це наявний доказ, що наші предки були одночасно в живих стосунках від найдавніших часів також з римлянами, а не тільки з греками, коли вони прийняли для цього народу римську назву „греки”, а не дійсну назву „Гелленес”.

Для нас тут актуальне питання: Як назвали наші предки Місто Константина, коли почали мати з цією столицею імператора ближчі стосунки?

Отож, у наших найстарших писаних пам'ятках зафіксована назва для Міста Константина цілком оригінально: **Царгород**. Це означає, що це є місто, город царя, тобто імператора.

Назва Царгород у формі **Царград** прийшла до Києва, Галича і інших державних центрів ще десь у часах з шостого сторіччя від слов'ян у теперішній Болгарії.

В Києві і Галичі це вимовляли „Царгород”. Назва Царгород є всюди вжита в нашій найстаршій „начальній літописі”.

Тому в письменній традиції аж до недавня вживалася назва для Міста Константина лише в традиційній формі „Царгород”.

Тим то, згідно з нашою історичною традицією, ми повинні називати це патріярше місто Царгородом. З того міста походить також наш обряд. Тим то єдина оправдана для нього є назва: царгородський обряд.

ПОЧАЇВСЬКА ЛАВРА

